

Dr hab. Dariusz Zuba, prof. IES

Instytut Ekspertyz Sądowych
im. prof. dra Jana Sehna
w Krakowie

Recenzja pracy doktorskiej Pana mgr Tomasza Białasa pt.

***Analiza i identyfikacja czynników wpływających na konsumpcję nowych narkotyków
(tzw. „dopalaczy”) wśród młodzieży szkolnej w Polsce***

Charakterystyka i znaczenie podjętej problematyki badawczej

Rozprawa doktorska Pana mgr Tomasza Białasa została poświęcona problematyce zażywania nowych substancji psychoaktywnych, zwanych popularnie dopalaczami, przez polską młodzież szkolną. Substancje te zyskały popularność w ostatnich latach, stając się alternatywą do klasycznych narkotyków, takich jak amfetamina, marihuana czyli ziele konopi innych niż włókniste, kokaina czy heroina.

Nowe narkotyki są zwykle prostymi analogami substancji kontrolowanych. Różnią się często tylko obecnością dodatkowej grupy chemicznej lub podstawnika w postaci atomu, wydłużeniem lub skróceniem łańcucha węglowodorowego czy też inną prostą modyfikacją struktury. Związki te są zwykle agonistami tych samych receptorów w organizmie co substancje kontrolowane, aczkolwiek wykazują różne powinowactwo do tych receptorów, przez co intensywność czy długość działania są różne. Nowe narkotyki charakteryzują się nieprzewidywalnością działania na ludzki organizm, często znacznie większą toksycznością w porównaniu do klasycznych narkotyków, a jednocześnie ze względu na fakt, że ich posiadanie nie było penalizowane, traktowane były jako legalna i bardziej bezpieczna alternatywa do tych środków odurzających.

Powyższe względy sprawiają, że nowe narkotyki cieszą się dużą popularnością wśród młodzieży. Jednocześnie rynek nowych narkotyków jest bardzo dynamiczny; każdego roku na rynek wprowadzanych jest kilkadziesiąt zupełnie nowych związków, o odmiennym działaniu. Zmieniają się metody ich sprzedaży, od otwartych dostępu w wyspecjalizowanych sklepach,

przez dostawy np. przez „zaufanych” taksówkarzy, dilerów, po sprzedaż w otwartej i tzw. ukrytej (głębokiej) sieci. Zmieniają się też sposoby ich przyjmowania, a także metody rozpowszechniania informacji na temat działania środków i zagrożeń z nimi związanych. Młodzi ludzie często dzielą się swoimi przeżyciami na forach internetowych i są podatni na treści tam publikowane.

Wszystko to sprawia, że rynek nowych narkotyków jest bardzo dynamiczny, a czynniki wpływające na konsumpcję tych środków szybko ulegają zmianom. Dlatego bardzo ważne jest śledzenie zachodzących procesów i ich analiza. Działania takie jak podjęte przez Autora recenzowanej rozprawy pozwalają lepiej zrozumieć to zjawisko i przygotować właściwe działania uświadamiające i prewencyjne.

Należy mieć świadomość, że przyjmowanie nowych substancji psychoaktywnych doprowadziło do wielu zatrueń oraz zgonów, głównie młodych osób. Opracowanie właściwych programów przybliżających młodzieży zagrożenia związane z przyjmowaniem nowych narkotyków może zatem uratować wiele istnień ludzkich. Programy takie muszą być kierowane do właściwych grup i być oparte o sprawdzone dane. Z tego względu podjęte przez Autora rozprawy badania należy uznać jako bardzo istotne ze względów społecznych.

Głównym celem pracy określonym przez jej Autora było zbadanie natężenia zjawiska używania przez polską młodzież szkolną nowych narkotyków, a także ocena czynników wpływających na ich rozpowszechnienie, określenie sposobów dystrybucji oraz motywów sięgania po te środki. Ponadto Autor rozprawy zamierzał szczegółowo przyjrzeć się młodym użytkownikom dopalaczy, tzn. ustalić wiek inicjacji sięgania po te używki, ich postawy konsumenckie czy dominujące wzory konsumpcji. Dodatkowym celem pracy było zbadanie poziomu wiedzy młodzieży szkolnej na temat ryzyka używania nowych narkotyków.

Układ pracy, struktura podziału treści i poruszane zagadnienia

Rozprawa doktorska Pana mgr Tomasza Białasa liczy łącznie 160 stron. Składa się z 5 rozdziałów, poprzedzonych spisem treści i wykazem stosowanych skrótów. Pracę wieńczą wnioski, po których podana jest bibliografia, spis tabel, spis wykresów, streszczenie w języku polskim i angielskim, a załącznikiem jest kwestionariusz ankiety użytej przez Autora rozprawy. Rozdział 1 stanowi wstęp, w rozdziale 2 przedstawiono założenia, przedmiot i cele pracy, w rozdziale 3 – materiał i metodykę badań, w rozdziale 4 – wyniki, a w rozdziale 5 – dyskusję

wyników. Wprowadzenie do badań liczy niespełna 50 stron, część metodyczna – 18 stron, wyniki przedstawiono na 34 stronach i omówiono je na 22 stronach. Układ pracy jest więc prawidłowy, typowy dla prac naukowych.

Wstęp stanowi doskonałe wprowadzenie do problematyki nowych narkotyków. Autor rozprawy zwraca uwagę na problemy definicyjne przy określaniu „nowych narkotyków”, następnie omawia skutki zdrowotne używania tych środków w Polsce, a także dokonuje społeczno-ekonomicznej charakterystyki młodych użytkowników tych substancji w oparciu o wyniki badań innych autorów.

Następnie zaprezentowane zostały przesłanki uzasadniające podjęcie badań przedstawionych w rozprawie, cele pracy, a także stawiane hipotezy badawcze. Autor rozprawy postanowił zweryfikować czy cechy socjo-demograficzne, takie jak m.in. płeć, wiek czy miejsce zamieszkania wpływają na sięganie po „dopalacze” przez polską młodzież, ocenić wpływ kontroli rodzicielskiej i poziomu aspiracji zawodowych na decyzję o sięgnięciu po „dopalacze”. Postawił On również hipotezy, że rynek „dopalaczy” nie różni się od rynku klasycznych narkotyków i opiera się w przeważającej mierze na handlu dilerskim, a młodzi Polacy sięgają po „dopalacze” głównie w celach rekreacyjnych. Ostatnia z hipotez brzmiała, że młodzieżowi użytkownicy „dopalaczy” mają świadomość ryzyka związanego z używaniem tych substancji.

W rozdziale 3 omówiono koncepcję badań, ankietę audytoryjną, dobór próby i sposób realizacji badania, jak również metody statystyczne stosowane w planowaniu i opracowaniu wyników badania.

Po scharakteryzowaniu próby badawczej, przedstawione zostały wyniki pozwalające na określenie częstotliwości, specyfiki i skali zjawiska używania „dopalaczy” przez polską młodzież szkolną, zbadane poprzez pomiar natężenia tego zjawiska ze względu na płeć, wiek, region i miejsce zamieszkania, status rodzinny i aspiracje zawodowe. Analizie poddano również kanały dystrybucji „dopalaczy” oraz powody sięgania przez młodzież szkolną po te używki. Następnie dokonano charakterystyki młodzieżowych użytkowników „dopalaczy” w Polsce. Ustalono wiek inicjacji kontaktu z tymi środkami osób z badanej grupy, dokonano analizy częstotliwości zakupu tych używek, określono zachowania konsumenckie obejmujące m.in. poziom wydatków na „dopalacze”, zbadano w jaki sposób młodzież pozyskuje te środki, a także określono wzory konsumpcji nowych narkotyków. Autor pracy zbadał również poziom wiedzy młodzieży szkolnej w Polsce na temat ryzyka związanego z używaniem „dopalaczy”, m.in. poprzez określenie poziomu świadomości zagrożeń jakie niesie ich zażywanie, sposoby

ich kształtowania, ustalenie poziomu dostępności „dopalaczy” oraz poziomu asertywności w stosunku do osób proponujących te używki.

Ocena metod badawczych, sposobu przeprowadzenia badań i analizy uzyskanych wyników

Podstawowym narzędziem badawczym, jakim posłużył się Autor rozprawy, była autorska ankieta audytoryjna. Kwestionariusz ankiety poprzedzony był wprowadzeniem, w którego treści wyeksponowano anonimowość pomiaru. Autor zwrócił się do badanych z prośbą o szczerość (rzetelność) wypowiedzi. Kwestionariusz ankiety był podzielony na trzy części: pytania metryczki, pytania ogólne adresowane do całości badanego audytorium, a także pytania szczegółowe, adresowane do respondentów, którzy zadeklarowali przynajmniej jednokrotne użycie dopalaczy. Badanie przed ostatecznym zatwierdzeniem pytań i budowy kwestionariusza zostało poddane pilotażowi w wybranych szkołach. Właściwe badanie zostało zrealizowane przez ankierów, którzy zostali przeszkoleni przed badaniem i wyposażeni w pisemną, szczegółową instrukcję postępowania.

Zgodnie z przyjętymi założeniami, badaniem zostali objęci uczniowie drugich klas gimnazjów oraz uczniowie drugich klas szkół ponadgimnazjalnych. Ankiety wypełniali wszyscy uczniowie w klasie. Badaniami objęto łącznie około 5500 osób. Uwagę zwraca bardzo dobre przygotowanie metodyczne badań, właściwe określenie wielkości i struktury próby z podziałem na województwa i typ szkoły, spełniające założenia doboru warstwowego proporcjonalnego. Analizę danych prowadzono z użyciem profesjonalnego oprogramowania do obliczeń statystycznych, właściwie dobierając metody analizy danych w zależności od charakteru zmiennych.

Wyniki analizy danych zostały przedstawione w postaci licznych przejrzystych tabel i rycin, zawierających szczegółowe dane z ankiety oraz wyniki obliczeń statystycznych. Dane przedstawione w tabelach i rycinach zostały szczegółowo omówione w tekście rozprawy.

Dyskusja uzyskanych wyników została przedstawiona w odniesieniu do wyników badań innych autorów, zarówno prowadzonych na polskiej populacji, jak też w innych krajach. Liczba odnośników literaturowych oraz do stron internetowych, wynosząca łącznie 90 pozycji, a także ich dobór, świadczy o bardzo dobrej znajomości tematyki przez Autora rozprawy. Poziom i sposób dyskusji wyników świadczy o dojrzałości Autora jako badacza.

Na podstawie przeprowadzonych badań, Autor rozprawy stwierdził, że nowe narkotyki są popularne wśród młodzieży szkolnej; po te używki sięga około 10% młodzieży szkolnej. Jednocześnie niebezpiecznie obniżył się wiek inicjacji, do 13 roku życia. Po nowe narkotyki częściej sięgają mężczyźni (chłopcy) niż kobiety (dziewczeta). Te środki dwukrotnie bardziej popularnej są wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych w stosunku do gimnazjalistów. Bardzo istotny okazał się rodzaj szkoły, do której uczęszczała badana osoba – przy czym największy odsetek osób przyjmujących nowe narkotyki stwierdzono wśród uczniów zasadniczych szkół zawodowych. Zaobserwowano również duże zróżnicowanie regionalne. Natomiast różnice w miejscu zamieszkania nie miały statystycznego znaczenia. Autor rozprawy zidentyfikował istotne czynniki chroniące przed zażywaniem nowych narkotyków, do których zaliczył odpowiedni status rodzinny (pełna rodzina i zamieszkiwanie w domu rodzinnym) oraz wysoki poziom aspiracji zawodowych. Na podstawie przeprowadzonych ankiet stwierdził zasadniczą zmianę rynku sprzedaży detalicznej i upodobnienie do modelu dilerskiego typowego dla handlu narkotykami tradycyjnymi. Wyniki badań potwierdziły również dużą dostępność nowych narkotyków oraz ich niską cenę.

Przeprowadzone badania potwierdziły hipotezę Autora, że najważniejszym motywem sięgania po „dopalacze” przez młodych ludzi w Polsce jest rekreacja. Istotne są również chęć zaspokojenia ciekawości oraz konformizm grupowy. Badania wykazały także, że polska młodzież jest świadoma niebezpieczeństw dla zdrowia związanych z przyjmowaniem nowych narkotyków, co przejawia się unikaniem ich przyjmowania, względnie sporadycznym przyjmowaniem i korzystaniem z mechanizmów redukcji szkód, takich jak kontrolowanie dawek czy konsumpcja w grupie.

Sposób analizy danych oraz ich dogłębne omówienie i porównanie do danych literaturowych należy uznać nie tylko za dowód ogromnej wiedzy Autora na temat nowych substancji psychoaktywnych i swobodne poruszanie się w tej tematyce, ale świadczy również o dużej dojrzałości badawczej i umiejętności wyciągania wniosków. Recenzowana praca stanowi istotny wkład w rozpoznanie istotnych czynników wpływających na popularność nowych narkotyków wśród młodzieży szkolnej, dostarczając obiektywne dowody oparte na badaniach przeprowadzonych na dobrze zdefiniowanej dużej grupie badawczej.

Uwagi szczegółowe

Wartość merytoryczna rozprawy doktorskiej Pana mgr Tomasza Białasa jest w mojej ocenie wysoka. Niezależnie od tej oceny, poniżej przedstawiam szczegółowe uwagi i komentarze do treści rozprawy, które odnotowuję z obowiązku recenzenta, a których celem jest udzielenie wskazówek na dalszy etap kariery naukowej Autora rozprawy.

W mojej ocenie, tytuł pracy winien brzmieć „Identyfikacja i analiza czynników ...”, a nie odwrotnie, bo najpierw identyfikuje się czynniki, a później je analizuje.

W pracy znalazłem drobne pomyłki literowe, w nazewnictwie czy w wykazie skrótów, np. nazwę CBOS Autor rozwinął jako „Centrum Badania i Opinii Społecznej” (niepotrzebny spójnik „i”), projekt DRUID określono jako „badanie prowadzenie nad prowadzeniem ...”, nazwy grup, w których sklasyfikowane są środki odurzające i substancje psychotropowe powinny być zapisane z łącznikiem czy brak jest nazwy ustawy oznaczonej jako „uopn”. Mając jednak na uwadze objętość pracy, liczbę tego typu pomyłek należy uznać za niewielką.

W niektórych przypadkach, Autor odwołuje się do danych czy informacji, ale nie podaje ich źródła, np. we wstępie podano, że „pojawienie się nowych narkotyków było odpowiedzią producentów i sprzedawców na zaostrzającą się politykę antynarkotkową wielu krajów”, oraz „popularyzacja tej nazwy (dopalacze) ze strony narkobiznesu była zabiegiem celowym, gdyż nie wywołuje ona negatywnych skojarzeń i odciąga uwagę użytkowników od pojęcia „narkotyku”, które jest stygmatyzujące”. Ponadto te same wyniki, np. badania ESPAD z 2011 i 2015 roku czy praca P. Bilińskiego, L. Kapki-Skrzypczak i P. Jabłońskiego, omówione zostały szczegółowo zarówno we wstępie jak i dyskusji.

Nie rozumiem, dlaczego Autor kwestionuje (na str. 10) zaklasyfikowanie amfetaminy i LSD jako substancji psychotropowych, twierdząc, że powinny być one uznane za środki odurzające.

Nie do końca zgadzam się z argumentacją Autora odnośnie różnic między wynikami Jego badań określających odsetek osób, które próbowały dopalaczy, a liczbą zatruc śmiertelnych i liczbą podejrzeń zatruc w poszczególnych województwach. Autor stwierdził, że największy odsetek użytkowników występował w województwach lubelskim, mazowieckim i pomorskim (strona 77, wykres 10), natomiast najwięcej zatruc zgłaszano w województwach łódzkim, śląskim i lubuskim (tabela 4). Wyjaśnienie przedstawione na stronie 109, czyli uznanie, że dane dotyczące zatruc nie odnoszą się wyłącznie do młodzieżowych użytkowników, wydaje

się niewystarczające. Wiele źródeł wskazuje, że właśnie w województwach łódzkim i śląskim popularność nowych narkotyków była największa, dlatego analiza stwierdzonych różnic mogła być pełniejsza.

Nie do końca przekonuje mnie również argumentacja Autora w dyskusji nt. przyczyn mniejszej popularności nowych narkotyków wśród młodzieży szkolnej w stosunku do osób z grupy wiekowej 19-24 lat. Autor uznał, że jest to spowodowane większym wpływem odstraszającym treści edukacyjnych przekazywanych młodzieży za pośrednictwem szkoły, ale również wskazał jako przyczynę „dużą biegłość niepełnoletnich Polaków w poszukiwaniu za pośrednictwem Internetu informacji na temat relatywnie bezpiecznego używania nowych narkotyków”, co w porównaniu do grupy „studenckiej” wydaje się niezbyt trafionym argumentem. W mojej ocenie, choćby zależność finansowa od rodziców może mieć tu większe znaczenie. Niepełnoletnim może być również trudniej nabyć nowe narkotyki przez internet czy przez „pośredników” w porównaniu do osób pełnoletnich.

Nie zgadzam się ze stwierdzeniem Autora ze strony 29, że „zdecydowanie słabiej jest rozpoznany problem zgonów związanych z użyciem nowych narkotyków” w odniesieniu do liczby podejrzeń zatruczeń zgłaszanych przez szpitale. Wprawdzie zgodnie z danymi przedstawionymi przez Autora jedynie w 43 przypadkach na 116 zgonów mogących mieć związek przyczynowo-skutkowy z użyciem nowych narkotyków uzyskano potwierdzenie badaniem toksykologiczno-sądowym, ale wg mojej wiedzy metody stosowane w laboratoriach badających materiał pobrany podczas sekcji zwłok pozwalają na jednoznaczną identyfikację i analizę ilościową substancji, co niestety nie jest możliwe w zdecydowanej większości laboratoriów szpitalnych.

Niewłaściwe jest używanie przez Autora w pracy określeń „Czarni”, „Czarna młodzież”, „Czarni uczniowie” (str. 31), różnicujących uczniów wg pochodzenia rasowego / etnicznego. Badania ludzkiego genomu nie wykazują bowiem, żeby pojęcie rasy lub przynależności etnicznej miało uzasadnienie genetyczne. Zalecałbym Autorowi większą uwagę przy tłumaczeniu prac.

Ponadto część wniosku 4, cyt. „Rynek hurtowy z kolei opiera się w istotnej części na sprzedaży przez Internet, tradycyjny i podziemny, czego efektem jest globalna reklama, specyficzne promocje oraz bezpośredni, anonimowy kontakt sprzedawcy z odbiorcą” nie jest w mojej ocenie wnioskiem wynikającym z badań.

Mam też kilka pytań do samej autorskiej ankiety audytoryjnej, ponieważ treść pracy nie pozwoliła mi na jednoznaczne ustalenie sposobu jej opracowania przez Autora rozprawy:

- Co oznacza pojęcie „duży poziom zwrotności” w odniesieniu do zastosowanej przez Autora ankiety audytoryjnej (str. 60)?
- W pracy (m.in. na stronie 72; tabela 14, 16), Autor dokonał podziału na wieś – miasto małe/średnie oraz miasto duże, podczas gdy ankieta zawierała do wyboru tylko opcje „na wsi” i „w mieście” (pytanie 3). W jaki sposób Autor dokonał podziału na podgrupy?
- W jaki sposób interpretowano wskazanie badanego w pytaniu 4, że mieszka „z innym opiekunem”? (a także, czy jeśli podał, że „mieszka z rodzicem i jego partnerem/partnerką”, to oznaczało to „z jednym rodzicem”, łącznie z kategoriami „z mamą” oraz „z tatą”? Przypomnę, że w tabeli 18 zastosowano określenia „z jednym rodzicem” oraz „z dwójgiem rodziców”). Zastanawiające pod względem metodycznym jest też, że badany miał możliwość wybrania kilku odpowiedzi.
- W mojej ocenie pytanie 7 ankiety: „Jak ogólnie oceniasz swoje wyniki w nauce?” zostało niewłaściwie zakwalifikowane, tj. jako pytanie mające określić poziom wiedzy młodzieży szkolnej w Polsce na temat ryzyka związanego z używaniem dopalaczy (str. 64).
- Jaki sens miało pytanie 8, tj. „Czy zdarza Ci się opuszczać lekcje?”, i w jaki sposób opracowano tak określone odpowiedzi?
- Dlaczego kategorie dla pytania 13 „Z czym kojarzą Ci się narkotyki?” oraz pytania 14 „Z czym kojarzą Ci się dopalacze?” były odmienne? (dla narkotyków określono tylko 4 możliwe odpowiedzi, podczas gdy dla dopalaczy – 18).

Wskazane powyżej uwagi i przedstawione komentarze, a w szczególności ich liczba, nie obniżają oceny wartości merytorycznej pracy, która jak podałem powyżej, jest w mojej ocenie wysoka.

Podsumowanie

Treść rozprawy doktorskiej wskazuje, że Pan mgr Tomasz Białas posiada dużą wiedzę na temat nowych substancji psychoaktywnych, potrafi w sposób właściwy zaplanować badania, je zrealizować, opracować i zinterpretować uzyskane wyniki, odnosząc się przy tym do

wyników badań innych autorów, a zatem posiada odpowiedni warsztat konieczny pracownikowi naukowemu.

Praca Pana mgr Tomasza Białasa przyczyniła się do wzrostu wiedzy z zakresu czynników wpływających na konsumpcję nowych narkotyków wśród młodzieży szkolnej w Polsce. Wyniki Jego badań powinni wpłynąć za modyfikację programów profilaktycznych, m.in. ze względu na wykazania niższego niż dotychczas zakładano wieku inicjacji kontaktów z nowymi narkotykami. Większa uwaga winna być zwrócona na uczniów zasadniczych szkół zawodowych, młodzież wychowującą się w rodzinach niepełnych czy mieszkających poza domem rodzinnym. Wyniki pracy wskazują na zasadność prowadzenia monitoringu zmian na rynku nowych narkotyków celem redukcji szkód zdrowotnych i społecznych.

Rozprawa doktorska Pana mgra Tomasza Białasa stanowi oryginalne opracowanie problemu naukowego oraz potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez jej Autora. Zastosowane metody badawcze zapewniły wysoką jakość i wiarygodność uzyskanych wyników. Rozprawa charakteryzuje się wysokim poziomem pod względem formy opracowania; jest napisana jasno i opatrzona aparatem naukowym zawierającym wykaz publikacji i innych źródeł, na których jej Autor się oparł.

Wniosek

Na podstawie przeprowadzonej oceny rozprawy doktorskiej stwierdzam, że spełnia ona wymagania ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2003 nr 65 poz. 595, z późn. zm.) i stawiam wniosek do Rady Naukowej Instytut Medycyny Wsi im. Witolda Chodźki w Lublinie o dopuszczenie Pana mgra Tomasza Białasa do publicznej obrony.

Kraków, dnia 31 października 2019 roku